

РЕЦЕНЗІЇ

Іван Боровець

м. Кам'янець-Подільський

**Громадянська освіта та методика її навчання:
підручник для студентів педагогічних закладів
вищої освіти / за загальною редакцією Т. В. Бакка,
Т. В. Мелешенко. Київ: УОВЦ «Оріон», 2019. 320 с. : іл.**

У червні 2019 р. побачило світ чергове видання вишівського підручника з громадянської освіти, ініційованого досвідченим авторським колективом Всеукраїнської спілки викладачів суспільних наук і громадянської освіти на чолі з кандидатом педагогічних наук, доцентом кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти історичного факультету Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Тамарою Володимирівною Баккою. Проект реалізовувався за підтримки Програми сприяння громадській активності «Долучайся!» (координатор випуску – програмний менеджер С. Супрун), що фінансується Агентством США з міжнародного розвитку (USAID) та здійснюється Раст в Україні.

На обкладинці біло-жовто-синьої кольорової гами поміщено схему головоломки, а всередині неї – фігурки людей складають пазли, окремі з яких означені назвами «Свобода», «Цінності», «Права», «Рівність», «Гідність». Очевидно, автор даного символічного зображення прагнув передати читачу смисловий код поняття «громадянська освіта», що є багатоманітним, різновимірним й всеохопним та потребує насамперед внутрішніх зусиль самої людини, якщо вона бажає стати громадянином.

Макроструктура підручника достатньо проста й складається зі вступного «Напутнього слова» від члена-кореспондента НАН ректора Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова В. Андрущенка та семи розділів, а в рамках кожного з них навчально-методичний матеріал поділений на 3-7 ключових тем (всього в підручнику 31 тема). Як вагомий позитив слід відзначити, що назви розділів й тем максимально стислі, відображають концентровану суть цілей, на пояснення яких спрямований їх внутрішній зміст.

Розділ 1 «Особистість та ідентичність» включає такі теми: «Я – людина. Самоідентифікація», «Соціалізація особистості», «Самореалізація людини». У розділі 2 «Права і свободи людини» акцентовано увагу на таких проблемних темах: «Людська гідність і права людини», «Еволюція прав людини»; «Людина і держава», «Права дитини», «Механізми захисту прав людини». Фокусом уваги розді-

лу 3 «Людина в соцікультурному просторі» є теми «Соціокультурна багатоманітність», «Ефективна комунікація», «Стереотипи та упередження. Дискримінація. Конфлікти». Розділ 4 «Демократичне суспільство та його цінності» поділений на: «Школа – простір демократії», «Дитячі й молодіжні громадські об'єднання», «Територіальна громада», «Громадянська участь у житті суспільства», «Громадянське суспільство», «Демократична держава». У межах найоб'ємнішого розділу 5 «Взаємодія громадян і держави в досягненні суспільного добробуту» розглядаються питання: «Соціальні цілі економіки», «Сталий розвиток», «Ринкова економіка», «Економіка домогосподарства», «Підприємництво», «Ринок праці», «Лобіювання інтересів та корупція». Розділ 6 «Світ інформації та мас-медіа» розглядає проблеми: «Комунікація, інформація, мас-медіа», «Медіа і демократія. Свобода, етикет, відповідальність», «Критичне сприйняття та протидія маніпуляціям мас-медіа», «Інтернет». Останній, сьомий, розділ «Україна, Європа, світ» вміщує теми «Інтеграція і глобалізація», «Міжнародні відносини та міжнародне право», «Україна – член європейського та світового співтовариства».

Глибоко продуманою і різноманітною є внутрішня структура тем з широким застосуванням різноманітних методик, «левова частка» з яких є інтерактивною. Вельми високої оцінки заслугове вдало реалізована ідея кольорової схеми на початку кожної теми, в якій знову ж таки в символічних образах і фігурах викладено основну суть розглядуваної проблеми. Такий підхід, безперечно, сприяє узагальненому асоційованому розумінню студентами змісту, що розкривається далі в тексті.

Вступний методичний блок до теми включає: коротко сформульовану мету заняття; перелік умінь і навичок, яких має набути студент; ставлення і цінності, на формування яких спрямована проблемна тема; ключові слова і поняття; мотивація до вивчення теми.

Важливим елементом в структурі теми є методичні прийоми до активізації пізнавальної діяльності. Так, складність тієї чи іншої проблеми та її різні оціночні бачення демонструють майстерно виписані «Міні-вистави» (с. 5, 15-16, 25, 97, 108-119, 126-127, 136-137, 148-149, 156-157), які завжди «кидають» читача в ситуацію когнітивного дисонансу й цим спонукають до прагнення ретельно розібратися в суті питання.

У теоретичному блоці навчального видання авторам вдалося подати виважений і збалансований інформаційний контент, який дозволяє зрозуміти головні аспекти проблеми у максимально стислому обсязі тексту. Реалізований підхід можна визначити принципом «словам – тісно, а думкам – простору». Автори всіх розділів послідовно дотримуються толерантності у викладі матеріалу, уникають будь-яких категоричних заперечень, пропагандистських висновків, де факто провокуючи у різних читачів широку палітру індивідуальних умовиводів. Наприклад, попри визнання позитивів ринкової економіки, автори п'ятого розділу не приховали її недоліків (с. 194).

Розмаїту функцію унаочнення ефективно виконують кольорові схеми, серед яких виділимо соціальну стратифікацію суспіль-

ства (с. 81), суть терміну «нація» (с. 86), соціальну взаємодію (с. 90-91), субкультури (с. 124), ринок товарів і послуг (с. 182-183). Особливо насичений такими схемами шостий розділ, у якому подано: компетенції з медіаграмотності (с. 246), стандарти інформації (с. 268), стандарти журналістики під час війни (с. 270), ключові принципи медіаграмотності (с. 275), алгоритми критичного мислення (с. 276), ключові питання для аналізу медіамеседжів (с. 279), основна шпаргалка для критичного мислення (с. 280).

З певністю можна стверджувати, що кожен студент та учень знайде в підручнику свій власний «улюблений» сюжет у загальному контексті викладу матеріалу. Особисто рецензент з великою цікавістю ознайомився зі структурованим переліком субкультур, у якому виявилось й кілька незнайомих йому, що спонукало до поглибленого пошуку інформації про straight edge, сасен, трекерів, фуррі (с. 124). Також він пройшов тест на наявність бізнесових здібностей й отримав відрадную оцінку щодо наявності шансів домогтися успіху в бізнесі (с. 214). Підвищену увагу, закономірно, викликали проблеми лобювання інтересів та корупція (с. 29-234).

Проте, на наш погляд, найбільш корисним для молоді є розділ 6 «Світ інформації та мас-медіа». Зважаючи на те, інформація у постіндустріальному суспільстві впевнено тіснить інші сфери життя соціуму, в т.ч. виробничу, та швидко стає інструментом маніпуляції свідомістю, саме медіаграмотність бачиться провідною компетенцією сучасного громадянина. Тож принципи свободи мас-медіа, проблема цензури, відносин влади та інтернету, функціонування шкільних медіа, суть термінів «джинса», «місінформація», «фейк», «кіберзлочин» є злободенними для сьогоденних школярів та студентів.

У навчально-практичному компоненті підручнику використана широка палітра методик: «Займи позицію», «Що таке?», «Чому?», «Порівняйте», «Розподіли», «Поясни», «Аналіз епіграфа», «Дискусія», «Схема», «Реклама», «Лист», «Шкала думок», «Кроки», «Евристична бесіда», «Репортаж», «А як насправді?», «Позитивні чи негативні?», «Асоціації», «Мозковий штурм», «Рольова гра», «Картки», «Альтернатива», «Робота з електронним джерелом», «Естафета», «Експертна оцінка», «Диспут», «Аналогія», «Кейс-метод», «Карусель», «Дерево рішень», «Роздуми», «Вірно-невірно», «Робота із карикатурою», «Пазл», «Кроки», «Випадок з життя», «Обирай», «Інтернет», «Знак-символ», «Розслідування», «Піктограма», «Ментальна карта», «Мотиватор», «Пантоміма», «Робота з рекламою», «Дорожня карта», «Броунівський рух», «Акваріум», «Розвантаж корабель», «Маска», «Уявний мікрофон», «Відео», «Намалюй».

Окрему увагу варто акцентувати на рубриці (на жаль, не у всіх темах) «Афоризми» (с. 22, 39-40, 55, 162-163, 167-168, 177, 181). Висловлювання відомих людей привертають увагу своєю гострою влучністю, дотепністю, завдяки чому мимовільно запам'ятовуються та усвідомлюються підняті проблеми, розкривається їх внутрішня сутність.

Кожна тема завершується рубрикою «Рефлексія», питання якої спрямовані на узагальнення, структуризацію та актуаліза-

цію навчального матеріалу, та списком рекомендованих джерел для поглибленого вивчення тієї чи іншої проблеми формування громадянськості.

Серед «технічних» побажань, які хотілося б висловити, найперше таке – книгам такого змісту, формату й статусу необхідна тверда палітурка. Зрозуміло, що автори були обмежені у кількості сторінок обсягу, а сам зміст підручника охоплює масу сюжетів, які необхідно було якомога повніше розкрити, однак, все ж, на наш погляд, розмір шрифту надто малий для навчального видання. Бібліографічний опис рекомендованих джерел подано згідно старих вимог. Варто було б ознайомити читача не лише із загальним списком членів авторського колективу, а й конкретизувати, які розділи і теми підготовлені кожним з них.

Озвучувати якісь конкретні методичні рекомендації щодо форм роботи зі студентами або учнями немає сенсу, адже до кожної теми автори запропонували цілком достатньо різних варіантів, аби кожен вибрав методику на свій смак. Крім того, будь-яка з теоретичних порад-пропозицій мусить пройти практичну перевірку, після чого необхідно порівняти її підсумкову ефективність із продуктивністю запропонованих авторами схем. Лише після цього можна буде обґрунтовано щось радити, однак наразі слід лише ще раз підкреслити безперечний професіоналізм і високий рівень компетентності укладачів методичних компонентів підручника.

Потребує розширення текст останнього розділу підручника задля детальнішого висвітлення українських подій у сучасному світовому глобальному контексті. Необхідно хоча б схематично подати фактичний матеріал про Євромайдан, агресію Росії, анексію Криму та війну на Донбасі, євроінтеграційні успіхи України 2015-2019 рр., який є важливим у поясненні теоретичних аспектів другої та третьої тем даного розділу. Таке доповнення бачиться важливим й у зв'язку з тим, що в курсі історії України для 11 класу цим проблемам присвячується мало уваги в умовах браку навчального часу наприкінці року та необхідності підготовки загалом до ЗНО. Простір для цього у підручнику можна було б «віднайти» шляхом зменшення тексту п'ятого розділу, адже деякі його теми можна скоротити через об'єднання (наприклад, соціальні цілі економіки та сталий розвиток, ринкова економіка та економіка домогосподарства). Не обов'язковою бачиться низка графіків і схем у цьому розділі на с. 186, 196-198, 223-224.

Щодо теоретичних аспектів, то зауважимо один дуже важливий, на наш суб'єктивний погляд, момент. Українське суспільство, на відміну від провідних західних держав, нині вирішує одночасно два мегазавдання – формування як національної, так і громадянської свідомості. Національна винесена першою невідкладково, адже історія свідчить, що саме вона стає передумовою становлення другої і без неї громадянськість не має міцної світоглядної платформи, належного «стрижня» й залишається велими лабільним і нестійким елементом ідентичності особистості. Відтак, хоча зміст підручника спрямований насамперед на дру-

гу складову, але у його тексті мали би бути ширше представлені сюжети, спрямовані на виховання національного патріотизму. Тобто, вважаємо, що збільшення у теоретичних поясненнях і глумаченнях підручника національно спрямованого аспекту сприятиме досягненню загальної мети курсу «Громадянська освіта».

Таким чином, нове видання підручника «Громадянська освіта та методика її навчання» є вельми актуальним і необхідним, адже Україна на сучасному етапі має черговий історичний шанс здійснити переломні суспільні зміни у напрямку становлення омріяного розвинутого громадянського суспільства, а вплив на світогляд студентської й учнівської молоді є головним інструментом даної соціально-ментальної революції.

Отримано: 28.08.2020

Володимир Газін
м. Кам'янець-Подільський

Боровець І. І., Степанков В. В., Степанков В. С. Політична свідомість української політичної еліти (середина XVII – XVIII ст.). Методичні рекомендації для організації самостійної роботи студентів. Кам'янець-Подільський: Комп'ютерно-інформаційна лабораторія історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, 2020. 40 с.

Методичне забезпечення викладання навчальних дисциплін є одним з пріоритетних напрямків роботи викладацького складу історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Наявність посібників, практикумів, методичних рекомендацій значно полегшує студентам підготовку до занять та контрольних заходів, допомагає їм зорієнтуватися в навчальному матеріалі. З огляду на те, що курс «Політична свідомість української політичної еліти (середина XVII-XVIII ст.).» досі не був представлений подібною розробкою, методичні рекомендації авторського колективу у складі В. С. Степанкова, В. В. Степанкова та І. Боровця, викликають посилену увагу фахівців.

В основу рекомендацій покладено теми й плани семінарських занять, проведення яких передбачено в процесі вивчення вказаного курсу студентами-магістрантами спеціальності «Історія та археологія». Підкреслюємо, що акцентування окремої уваги на політичній свідомості тогочасної української еліти є оригінальним підходом, який, наскільки нам відомо, не має аналогів в інших закладах вищої освіти України.

Концептуальною підвалиною курсу загалом та методичних рекомендацій зокрема, стали дослідницькі розробки В. В. Степанкова, який запропонував ціннісно-владодостойний (аксіомеритократичний) підхід до визначення сутності поняття «політична еліта» (с. 6). Важливою також бачиться увага до концепту «словотворчої революції», висунутого Т. Чухлібом (с. 19), розкриття особливостей остан-